

Boekbesprekingen

Jürgen Pieters, *De tranen van de herinnering. Het gesprek met de doden*, Historische Uitgeverij, Groningen 2005, ISBN 9065544747, 207 blz., prijs onbekend.

Wat is dat toch, die passie die een echte boekenliefhebber voelt zodra hij een oud boek ter hand neemt? De chemie die hij, of zij, ervaart als de stem van de vaak dode auteur resoneert in zijn hersenpan; de intellectuele reactie die het gelezene aangaat met datgene wat zich al in zijn geest bevindt? Hoe steekt deze reactie in elkaar? Wat is hier de logica of de anatomie van? Jürgen Pieters, literatuurwetenschapper aan de Universiteit van Gent, geeft hierop antwoord in zijn boek *De tranen van de herinnering*. Hij doet dat,

zoals de ondertitel al verraadt, aan de hand van het zelfbedachte en zeer vruchtbare idee van 'het gesprek met de doden.' In een erudiet betoog leidt hij ons langs 'gesprekspartners' als Michelet, Flaubert, Proust, Barthes en Machiavelli.

De stemmen van de doden zijn, aldus Pieters, net zo goed onze stemmen als die van hen. Wij zijn het namelijk die de doden een stem geven: ze kunnen dat zelf niet meer. Zo bezien zijn de stemmen van de doden eigenlijk méér onze stemmen dan die van hen, of zelfs in het geheel onze eigen stemmen. In het eerste hoofdstuk haalt Pieters hierbij een mooi voorbeeld aan. Hij beschrijft hoe de zeventiende-eeuwse meester-chirurgijn Jan Palfyn een Siamese tweeling benadert die slechts enkele uren het levenslicht hadden gezien. De chirurg had geen enkel oog voor het menselijke drama dat de geboorte en het vroege sterven van dit 'tweelingmonster' met zich meedroeg. Nee, hij zag slechts de weten-

schappelijke waarde van het monster. Het moest tot in de puntjes uitgezocht worden. Palfyns blik op de dood werd bepaald door zijn wetenschappelijke visie en niet door medeleven

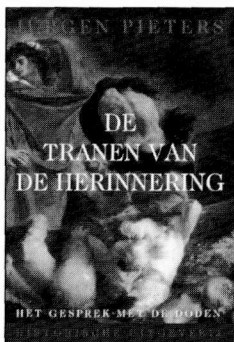
Een terugkerend thema in het boek is de 'waarheid' of de 'authenticiteit' van de conversatie met de doden. Telkens blijkt dat auteurs die zich hierover hebben uitgelaten, menen dat het gesprek met de doden waardevoller is dan dat met de levenden. Zo ook Christiaan Huygens: 'Zij [de doden, RH] slaan me niet dood met oeverloos gekakel zoals de levenden in hun ongeneeslijke praatlust ongevraagd mijn arme oren aan flarden kletsen, en vooral die nepwijzen die met rappe tong alles maar toebraken

wat hun zonder nadenken in de mond schiet. Brengen de doden daarentegen iets wat ik ze vraag te berde, dan weet ik dat dat niet is ontsproten aan snelle lippen of uit een overhaaste hand, maar eerst lang is voorgedrukt en vervolgens heel wat keren doorgehaald en opnieuw opgeschreven.'

Dit citaat roept een interessante vraag: op *waarom* is het gesprek met de doden zo waarachtig? Een mogelijk antwoord,

dat mijns inziens in Pieters' boek te laat, pas in de epilogo, wordt genoemd, is dat de mensen die met de doden spreken niet vaardig zijn in het spreken met de levenden. Licht immers niet voor de hand dat sociaal onvaardige, in zichzelf gekeerde, niet-assertieve uit nood hun toevlucht zoeken tot de boeken, in de hoop daar wel gehoord te worden in de conversaties die ze voeren?

In het derde hoofdstuk passeert Roland Barthes' pleidooi tegen het 'objectieve' schrijven de revue. In een uitstapje naar dit

thema beschrijft Pieters Barthes' opvatting dat elke auteur wordt gestuurd door zijn persoonlijke obsessies. Het is in Barthes' ogen onmogelijk deze opzij te schuiven. De zoektocht van de wetenschapper is volgens hem dan ook primair een zoektocht naar de bevrediging van zijn eigen verlangens. Deze stellingname komt mij wat eenzijdig over. Ze doet vermoeden dat de 'drive' van een wetenschapper vooral in hemzelf geboren wordt, terwijl er natuurlijk altijd een wisselwerking gaande is tussen de wetenschapper en zijn omgeving, in dit geval zijn collega's, de teksten die hij leest en misschien ook zijn persoonlijke leven.

In hoofdstuk vier bespreekt Pieters onder andere Hannah Arendts concept van 'de tranen van de herinnering', waaraan hij de titel van zijn boek heeft ontleend. Arendts concept legt niet alleen de aard van het gesprek met de doden bloot, maar ook het gevoel dat daarbij komt kijken. Ze meent, net als anderen die zich hierover uitlieten, dat in het gesprek de dode en de levende samenvallen in één persoon. Het gesprek is 'een louterende praktijk, die ons in het reine moet brengen met wie we zijn en waar we naartoe gaan.' Degene die het gesprek voert, is zich

constant bewust van het tijdelijke karakter ervan. Het onvermijdelijke gevoel dat hierbij komt kijken is de melancholie, melancholie over de vergankelijkheid van alles. De tranen van de herinnering dus.

In de epiloog van Pieters' boek vallen alle lijnen samen: het melancholische gevoel bij de conversatie met de doden, onze gevoelens daarover als levenden en de vruchtbaarheid van het gesprek. Hij besluit zijn boek zo magistraal, dat ik hem hier uitgebreid wil citeren:

'Vrienden zijn er voor het leven. Ook wanneer ze er niet meer zijn, leven ze voort in de herinnering van hun vrienden. (...) Het moment waarop er een einde komt aan de vriendschap (en dus ook aan het leven) is het moment waarop echte vrienden het leven en de vriendschap continueren. De gesprekken die we met de doden voeren zijn er een tastbaar bewijs van hoe we ook over de grens van de dood heen de vriendschap blijven celebreren. (...) In de conversaties met de doden waarover het in dit boek ging, is het in wezen niet anders.'

Rolf Harbers

Hans Daalder, Vier jaar nachtmerrie. Willem Drees 1886-1988. De Indonesische kwestie 1945-1949, Uitgeverij Balans, Amsterdam 2004, ISBN 90-5018-639-4 (hardcover), 548 blz., ca. €35.

Wanneer men enkele willekeurige historici die met de Nederlandse politieke geschiedenis geëngageerd zijn zou vragen wat hen het eerste te binnenschiet bij het horen van de naam Willem Drees, zou men verscheidene antwoorden kunnen krijgen. Zoals bijvoorbeeld het feit dat Drees een sociaal-democraat van de oude stempel was, conservatief en rechtlijnig, een veelzijdig en actief man, afkomstig uit een gereformeerd milieu waar hij in 1902 formeel afscheid van

nam door zich aan te sluiten bij de SDAP. Een man die noch rookte, noch dronk en met zijn vingertje zwaaide terwijl anderen dat met hun heupen deden (Elvis Presley en consorten). Het feit dat Drees formateur was van het eerste naoorlogse kabinet, met Willem Schermerhorn als minister-president, zal wellicht vaker genoemd worden. En natuurlijk weet iedereen dat Drees in Kossmanns en Bloms 'jaren van tucht en ascese' zelf de scepter in handen kreeg, om die als minister-president gedurende tien jaren te zwaaien binnen een rooms-rode coalitie (1948-1958) en over een land dat zich inspande ten behoeve van haar eigen wederopbouw.

Hans Daalder, die van 1963 tot 1993

zijn sporen verdiende als hoogleraar politologie aan de Universiteit Leiden, vroeg Willem Drees in 1978 zélf wat het belangrijkste thema was dat in een toekomstig te schrijven politieke biografie over hem aan de orde zou moeten komen. Zonder aarzelen noemde de toen tweeënnegentig jaar oude Drees de Indonesische kwestie als hoofdthema. Hij ervoer deze als 'vier jaren nachtmerrie', elders repte hij over 'jaren van gisting en verwarring' en over een 'molensteen' die om zijn nek hing. Ruim een kwart eeuw na de genoemde ontmoeting tussen Daalder en Drees, eerstgenoemde had het aan de Leidse Universiteit druk met andere zaken, ligt er dan eindelijk een boek over Drees en de Indonesische kwestie in de schappen: *Vier jaar nachtmerrie*. Het boek is de derde uitgave in een vierdelige serie over het leven van Willem Drees. Vorig jaar verscheen het tweede deel uit de serie, dat handelt over de jaren 1940 tot 1948. Het eerste deel, over Drees' politieke leven tot 1940, is nog in bewerking bij Daalder's medeauteur J.H. Gaemers en het laatste deel, dat zal gaan over de jaren na 1948, laat ook nog even op zich wachten.

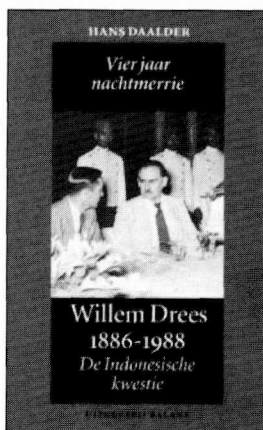
Vier jaar nachtmerrie is een omvangrijk werk geworden dat een gedetailleerde beschrijving geeft van de politieke debatten over Nederlands-Indië tussen en binnen de partijen, in het kabinet en in het parlement. Het boek omspannt de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot de soevereiniteitsoverdracht in december 1949. Daalder werpt een scherp licht op de vaak moeizame communicatie tussen Den Haag en Batavia het gevolg van de grote fysieke afstand tussen beide plaatsen en de diffuse onderlinge verhoudingen en op het handelen van de diverse hoofdrolspelers in

de politieke arena, zoals natuurlijk Willem Drees zelf, maar ook (incidenteel) koningin Wilhelmina en Juliana en (vaker) politici als Schermerhorn, Liefstinck, Romme, Stikker, Sassen en vele anderen.

Daalder toont onder meer aan dat Drees reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog voelde dat de zelfstandigheidsdrang van Indonesië zich versnelde 'zoals in een broeikas de temperatuur oploopt' en dat het *welzijn* van de Indonesische bevolking vóór de *welvaart* van Nederland ging. De sociaal-democratische staatsman zag Nederlands-Indië als een ondraaglijke financiële en militaire last, waarvan Nederland koste wat kost verlost moest worden, niet alleen omdat het land andere prioriteiten had (de wederopbouw),

maar ook omdat Drees bang was voor een verzwakking van Nederlands internationale positie. Deze houding paste bij zijn politiek handelen, dat dikwijls gematigd en reactief in plaats van initiërend was, zoals onder meer bleek uit zijn bezwaard instemmen met de eerste politionele actie en zijn verzet tegen een verdere opmars naar Djocjakarta in de zomer van 1947. Drees verzette zich voortdurend tegen militaire acties en bleef bij zijn standpunt dat Indonesië recht had op volledige vrij-

heid, ondanks het feit dat hij zich, zo lezen we in zijn onlangs heruitgegeven memoires *Herinneringen van een groot Nederlander* (2004), mateloos ergerde aan het feit dat Soekarno en Hatta geen enkele afspraak nakwamen. De auteur neemt verder nog de opvatting op de korrel dat Drees geen oog voor 'het buitenland' had, door te beklemtonen dat hij juist wél rekening wilde houden met de internationale druk op Nederland. Tevens liet hij zich voornamelijk leiden door internationaal georiënteerde collegae en niet door de nationalisten onder hen.

'In de geest van Pim' zouden we kunnen oordelen dat *Vier jaar nachtmerrie* qua aanpak en inhoud wat 'binnenskamers' en 'Haags' van karakter is, maar dit overkomt meer politieke biografieën en tevens wordt deze kritiek door Daalder zelf al ontzenuwd in de inleiding. Bewust heeft hij ervoor gekozen om geen uitputtende analyse geven van de Nederlands-Indonesische verhou-

dingen in het algemeen, maar een beperkt perspectief te hanteren. Hierdoor blijft het boek overzichtelijk en hanteerbaar. Hoewel de lezer het boek niet in één ruk zal uitlezen vanwege de vele namen en feitelijkheden die de revue passeren, is het zeker de moeite van het aanschaffen waard.

Enne Koops

Martijntje Smits ; "Monsterbezweering: de culturele domesticatie van nieuwe technologie", Uitgeverij Boom, 2002, ISBN: 263145, €19,50.

Monsterbezweering: de culturele domesticatie van nieuwe technologie

Of het nu gaat om de discussie rond genetisch gemanipuleerd voedsel, kernenergie of het klonen van menselijke embryo's, de reactie van publiek en deskundigen op opvallende technische innovaties vertoont een terugkerend historisch patroon. Bij herhaling loopt het publieke debat vast in een onwrikbare patstelling tussen twee conflicterende posities. Terwijl sommigen de nieuwe techniek onthalen als *wonder* met ongekende mogelijkheden, ervaren anderen haar als gevaarlijk *monster* met zeer kwalijke gevolgen. Het is moeilijk voor te stellen, maar zelfs de introductie van de fiets leidde indertijd tot nationale beroering. De stadsjeugd uit het einde van de negentiende eeuw omarmde de tweewieler als een geschenk uit de hemel. Voor hen bood zij de mogelijkheid om aan de geslotenheid van de stad te ontsnappen en al snel traptten de eerste avonturiers de wijde wereld in. De reactie in de omringende dorpen was echter minder positief. Veel dorpelingen zagen de fiets als een duivels en levensgevaarlijk apparaat. Geen godvrezend mens kon zich immers, zonder paard, met zo'n duizelingwekkende vaart voortbewegen! Deze tweespalt tussen afkeer en fascinatie lijkt inherent aan de introductie van opvallende innovaties en

in het techniekwetenschappelijke discours is veel geschreven ter verdediging van één van beide reacties.

Wie het recente debat rond het menselijk klonen volgt, ziet wederom een discussie waarin voorstanders en tegenstanders in een verbeten strijd om het gelijk zijn verwikkeld. Martijntje Smits, ingenieur en filosofe, onderzoekt in haar proefschrift *Monsterbezweering, De culturele domesticatie van nieuwe technologie* de oorzaken van deze terugkerende patstelling. Smits levert daarbij een opvallende prestatie. Allereerst leidt zij uit de historische ontwikkeling van opvallende innovaties een theorie af over het proces van publieke acceptatie, waarbij zij recht doet aan de posities van zowel voorstanders als tegenstanders. Vervolgens worden de implicaties van deze 'monstertheorie' voor de toekomstige omgang met nieuwe technologieën bekeken, resulterend in een zogenaamde 'monsterethiek'. In het uitvoerige, maar prikkelende proefschrift trekt Smits zo op bewonderenswaardige wijze de lessen uit het verleden.

Maatschappelijke verontwaardiging is vaak afgedaan als een reactie die is ingegeven door informatiegebrek en emotie, contrasterend met de objectieve, rationele visie van deskundigen. De controverse rond de Brent Spar uit de jaren negentig is hier een dankbaar voorbeeld van. Wie echter op reflectieve wijze een oordeel geeft over historische beroering (denk hierbij ook aan de monstergeschiedenis van nucleaire technologie, waarbij 'afkeer' het juist gewonnen

lijkt te hebben van 'fascinatie'), laat een belangrijk aspect onderbelicht: wáárom gaan innovaties steeds gepaard met zulke ambigue reacties? Martijntje Smits laat zich voor de beantwoording van deze vraag inspireren door Mary Douglas, die in haar analyse van 'onreinheid' en 'uitdrijvingsrituelen' bij primitieve culturen de rol van culturele categorieën thematiseert. Het resultaat is de *monstertheorie*, uitvoerig beschreven én bevraagd in het eerste deel van Smits' proefschrift. Kern van de theorie is dat het overschrijden van culturele grenzen de reden is dat opvallende technologische innovaties in de publieke perceptie zo vaak uitgroeien tot monsters. Het monster van Frankenstein geldt hier als ultieme metafoor. Tot leven gewekt uit delen van dode mensen en dieren, verenigt de creatie van professor Frankenstein vele categorieën. Als mens noch machine, dierlijk noch humaan en dood noch levend heeft het zelfs heden ten dage nog niets aan monsterlijkheid verloren.

De theoretische onderbouwing van de hoofdgedachte verloopt op systematische, maar toegankelijke wijze. De filosofische achtergrond van de schrijfster toont zich niet alleen in dwarsverbanden met denkers als Habermas, Arendt en Kant of in enkele persoonlijke overpeinzing. Ook de gehanteerde criteria voor een aannemelijke verklaring van culturele domesticatie verraden uitvoerige reflectie. De monstertheorie dient een symmetrische uitleg te geven, die zowel angst als fascinatie verklaart vanuit een zelfde mechanisme. Daarnaast dient zij geen simplificerend begrip van emotionele reacties te geven. Tenslotte toont de auteur zich wars van elke naturalistische rechtvaardiging van morele intuïties. Zo is plastic afval in eerste instantie plastic,

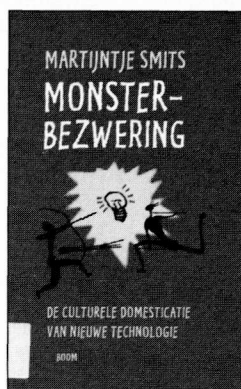
waarvan de classificatie 'afval' juist verklaard dient te worden.

Historische gegevens vormen niet alleen de uitgangspunten voor de monstertheorie, maar tonen ook de verschillende omgangsvormen met monsters. Er is de dogmatische stijl van *monsteruitdrijving*, waarbij niet getornd kan worden aan de culturele categorieën. De reactie van milieuorganisaties op de Brent Spar schiet hier wederom te binnen. Er is de ritualistische stijl van *monsteraanpassing*, zoals de opkomst van biologisch afbreekbare plastics. Het onnatuurlijke aspect van plastic wordt zo aangepast, terwijl de oorspronkelijke categorieën in tact blijven. Bij de pragmati-

sche stijl van *monsterassimilatie* is dit vaak niet het geval. Culturele grenzen zijn hier slechts conventies, zoals de invoering van het begrip 'hersendood' duidelijk maakte. Naar gelang de situatie kunnen zowel de technologische innovatie als de culturele categorieën aangepast worden om een patstelling te voorkomen. De angst neemt dus steeds verder af, waarbij de romantische stijl tenslotte gekenmerkt wordt door fascinatie voor het monster. *Monsteromhelzing* is het

gevolg en men begroet de nieuwe techniek als een wonder. Zo beloofde kernenergie de hele wereld van stroom te kunnen voorzien en zou de stoommachine de arbeiders eindelijk bevrijden van het juk van de fabriekseigenaren. Morgen is waterstof wellicht de nieuwe verlosser.

Het moeilijkste bewaart Smits voor het laatst. In het gehele theoretische deel is geen normatief oordeel over de verschillende stijlen van culturele domesticatie te ontdekken. De implicaties van de monstertheorie voor onze toekomstige omgang met innovaties behandelt ze in deel twee van het proefschrift: de *monsterethiek*. Deze

methodologische splitsing komt de waarde en nuance van het betoog ten goede, maar de leesbaarheid allerminst. Vanaf het begin is duidelijk dat de filosoof zekerder is van haar theoretische analyse dan van haar normatieve implicaties. Er zijn vier manieren om met monsters om te gaan, maar wat is de juiste? Een pragmatische opstelling ligt voor de hand, maar deze keuze dient wel op doordachte wijze onderbouwd te worden. Smits slaagt hier maar half in.

Ze gaat te rade bij de hedendaagse denkers Langdon Winner, Mary Douglas, Donna Haraway en Bruno Latour, die elk equivalente monsterbegrippen hebben beschouwd. Smits onderzoekt welke bijdrage hun theorieën leveren aan de vraag, hoe we met de onbehaaglijke categorieverwarringen die nieuwe technologieën teweegbrengen, kunnen omgaan. De afweging wordt uitvoerig gepresenteerd, maar het resultaat stelt telkenmale teleur: de theorieën hantieren een ander monsterbegrip en dragen dus niet bij aan de onderbouwing van een pragmatische monsterethiek. Toch blijkt deze

stijl van monsterassimilatie uiteindelijk de meest wenselijke, omdat zij de patstellingen in het publieke debat weet te voorkomen. Een opvallende cirkelredenatie, waar de auteur zelf zich overigens terdege bewust van toont.

Concluderend toont het proefschrift een interessante exercitie. De monstertheorie is prikkelend en origineel en biedt een doordachte visie op de terugkerende beroering rond opvallende innovaties. Bij de gevolgtrekkingen van deze theorie slaat echter de filosofische twijfel toe. Hoewel het prijzenswaardig is dat de lezer deelgenoot wordt gemaakt van de moeilijkheid van een monsterethiek, doet dit zeker afbreuk aan de overtuigingskracht van het verhaal. Smits laat de lezer achter met een antwoord én een vraag. Het is duidelijk waarom een innovatie als embryonaal klonen zulke ambigue reacties oproept, maar moet ik nu voor of tegen zijn?

Bart van Oost